

نوآوری در مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه علوم انسانی در ایران؛ مطالعه موردی دانشگاه امام صادق(ع)

محمد حسن خانی^۱

استادیار دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع)

چکیده

دانشگاه امام صادق(ع) به‌عنوان یک دانشگاه غیردولتی در سال ۱۳۶۱ و با هدف تلفیق میان شاخه‌های مشخصی از علوم انسانی با معارف و علوم اسلامی تأسیس شد. در این مقاله تجربه نوین دانشگاه امام صادق(ع) در طراحی و تأسیس نسل جدیدی از رویکرد آکادمیک در مطالعات میان‌رشته‌ای در نظام آموزش عالی در ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد. مقاله ضمن ارزیابی عملکرد دانشگاه در نیل به اهداف اعلامی و مطلوبیش در گسترش مرزهای علوم اسلامی و گسترش تحقیقات میان‌رشته‌ای بین علوم و معارف اسلامی با علوم انسانی و علوم اجتماعی، به توصیف و تبیین نوآوری دانشگاه امام صادق(ع) در تلفیق میان معارف اسلامی از یک سو و رشته‌های علوم سیاسی، اقتصاد، حقوق، مدیریت و ارتباطات از سوی دیگر پرداخته و سپس دستاوردهای این تجربه را مورد بررسی قرار می‌دهد. نویسنده در پایان تلاش خواهد کرد تا موانع و چالش‌های پیش روی این تجربه را به‌ویژه از منظر مطالعات میان‌رشته‌ای مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد.

واژه‌های کلیدی: مطالعات میان‌رشته‌ای، نوآوری، دانشگاه امام صادق(ع)، معارف اسلامی، علوم انسانی، علوم سیاسی، اقتصاد، حقوق، فرهنگ و ارتباطات، مدیریت.

طراحی و راه‌اندازی دوره‌ها و برنامه‌های میان‌رشته‌ای در دهه‌های اخیر در کانون توجه سیاست‌گذاران و متولیان آموزش عالی در سراسر جهان قرار گرفته است. در ادبیات موجود در این حوزه ما به سه اصطلاح میان‌رشته‌ای^۱، چندرشته‌ای^۲ و فرارشته‌ای^۳ برمی‌خوریم که با اندکی تفاوت، مخرج مشترک تمامی آنها را می‌توان در تلاش برای گذار از مرزبندی متصلب و سنتی میان رشته‌های مختلف علوم با تأکید بر یافتن خطوط کلی مشترک و تلفیق میان آنها، با هدف تأسیس رشته‌های جدید به‌منظور پُر کردن خلأهای موجود در آموزش عالی و پاسخگویی به نیازهای روز ذکر کرد. کلاین و نیوول^۴ روی آوردن به مطالعات میان‌رشته‌ای را اقتضای طبیعی عصر انفجار دانش دانسته و آن را در ادامه روند تکاملی آموزش در دوران معاصر ارزیابی می‌کنند (کلاین و نیوول، ۱۹۹۶: ۳۹۴). با این همه در ایران لزوم تأسیس برنامه‌های میان‌رشته‌ای با تأخیر بسیار مورد توجه برنامه‌ریزان آموزش عالی قرار گرفت. پس از پیروزی انقلاب اسلامی متولیان نظام آموزش عالی به سمت طراحی نوعی نوآوری در حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای گام برداشتند که در پرتو آن بتوان به نوعی تلفیق میان علوم اسلامی و شاخه‌هایی از علوم انسانی دست یافت. این نوآوری که به جرأت می‌توان آن را نخستین و مهم‌ترین نمونه در نوع خود در حوزه تأسیس مطالعات میان‌رشته‌ای در ایران و جهان اسلام دانست، با تأسیس دانشگاه امام صادق(ع) و راه‌اندازی اولین دوره آن در مهر ماه ۱۳۶۱، کلید خورد.

مقاله حاضر در پی یافتن پاسخ به این سؤال اصلی است که تجربه دانشگاه امام صادق(ع) در تأسیس و راه‌اندازی دوره‌های مطالعات میان‌رشته‌ای در چه زمینه‌هایی موفقیت‌آمیز بوده است؟ در تألیف این مقاله علاوه بر استفاده از متون و منابع مکتوب موجود درباره برنامه‌های بین‌رشته‌ای در ایران و جهان، مطالعه دقیق سرفصل‌های مربوط به رشته‌های شش‌گانه دانشگاه امام صادق(ع) مصوب وزارت علوم، مفاد اسناد بالادستی چون بیانیه رسالت دانشگاه امام صادق(ع)، از تجربه و مشاهده میدانی مؤلف و نیز گفتگو و مصاحبه با دست‌اندرکاران آموزشی و پژوهشی دانشگاه امام صادق(ع) نیز استفاده شده است. فرضیه

1. Interdisciplinary
2. Multidisciplinary
3. Transdisciplinary - Corssdisciplinary
4. Klein & Newell

این تحقیق بر این اساس استوار است که دانشگاه امام صادق (ع) در تأسیس دوره‌های مطالعات میان‌رشته‌ای با طراحی و راه‌اندازی شش دوره دانشگاهی جدید و کاربردی، کامیابی و موفقیت نسبی داشته و توانسته با تربیت فارغ‌التحصیلانی در دو مقطع کارشناسی ارشد و دکتری در سه زمینه تأمین اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های عمده کشور، تربیت نسل جدیدی از مدیران ارشد و کارشناسان خبره برای پست‌های اجرایی و مدیریتی کشور، و بالاخره تولید ادبیات جدید که با رویکردی میان‌رشته‌ای به تحریر درآمده‌اند، به ترویج و گسترش پدیده مطالعات میان‌رشته‌ای در نظام آموزش عالی کشور همت گمارد.

پیشینه تاریخی مطالعات میان‌رشته‌ای در جهان و ایران

در بسیاری از کشورها از جمله در اروپای غربی و امریکای شمالی، از چند دهه پیش لزوم تأسیس برنامه‌های میان‌رشته‌ای در کانون توجه و برنامه‌ریزی مسئولان بوده است. هم‌اکنون در این کشورها به‌ندرت به دانشگاه یا مؤسسه آموزش عالی برمی‌خوریم که در آن دوره‌های گوناگون تحصیلی در چهارچوب مطالعات میان‌رشته‌ای و چندرشته‌ای ارائه نشود. از نظر رتکلیف^۱ نکته مهم در این رابطه این است که وجه اشتراک همه این دوره‌ها وجود نوعی رابطه، همبستگی و یکپارچگی میان شاخه‌های مختلف علوم است (رتکلیف، ۱۹۹۷: ۱۶۲). این دوره‌ها مباحث جهانی و بین‌المللی گسترده‌ای از علوم اجتماعی تا خدمات اجتماعی را دربرمی‌گیرند.

در همین راستا دپارتمان‌ها و دانشکده‌های متعددی برنامه‌های میان‌رشته‌ای خود را به مطالعات صلح و حل‌وفصل منازعات^۲ اختصاص داده‌اند. این رشته نسبتاً تازه‌وارد به حوزه آموزش عالی، روی مباحثی از قبیل ریشه‌یابی منازعات بین‌گروهی، شیوه‌های جلوگیری و حل‌وفصل این منازعات، روش تحقیق در مطالعات صلح و حوزه وسیعی از علوم اجتماعی و روان‌شناسی تمرکز دارد. حوزه مطالعات میان‌فرهنگی^۳ از دیگر حوزه‌های جالب و قابل توجه در خانواده مطالعات میان‌رشته‌ای در جهان محسوب می‌شود که در دانشگاه‌های مختلف ارائه می‌شود. مطالعات متمرکز بر روی چگونگی روابط اجتماعی میان گروه‌های اقلیت و اکثریت، مطالعه روی روش‌های ارتقای تساهل متقابل میان این

1. Ratcliff
2. Peace Studies and Conflict Resolution
3. Inter-Cultural / Cross-Cultural Studies

گروه‌ها، همکاری‌های بین گروهی، رهبری و مدیریت گروه‌ها، اخلاق و مطالعات فرهنگی، منابع انسانی، روان‌شناسی گروهی و حوزه‌های متنوعی از انسان‌شناسی در زمره مهم‌ترین اهداف این رشته‌هاست. در همین راستا مطالعات منطقه‌ای^۱ و مطالعات جنسیتی^۲ در زمره جدیدترین و پرمقتضی‌ترین دوره‌های میان‌رشته‌ای در دانشگاه‌های جهان است.^۳ تا آنجا که به سابقه تاریخی رویکرد بین‌رشته‌ای در ایران مربوط می‌شود، باید اذعان داشت که در گذشته مطالعات اسلامی تنها به‌عنوان یک زیربخش از حوزه علوم انسانی در رشته‌های دانشگاهی مطرح بوده است. گرچه حوزه‌های علمیه از دیرباز کانون آموزش و پژوهش در بخش عمده‌ای از علوم انسانی بوده‌اند اما با این همه نگاهی به تاریخچه شکل‌گیری و تکامل حوزه‌های علمیه نشان می‌دهد که در مقاطعی از تاریخ علم در جهان اسلام و به‌ویژه در حوزه‌های علمی تشیع، علوم قدیمه با علوم جدیده ممزوج شده و خروجی این تزویج، عالمان و دانشمندانی بوده‌اند که از یک سو فقیه، مفسر و محدث بوده‌اند و از سوی دیگر ریاضی‌دان، طیب و منجم نامی عصر خویش به‌شمار می‌رفته‌اند. ابن‌سینا، شیخ بهایی و ده‌ها چهره علمی دیگر از این قبیل، نمونه‌های برجسته این نسل از دانشمندان محسوب می‌شوند که محصول سنت ارزشمند مطالعات میان‌رشته‌ای در گذشته‌های دور این مرز و بوم به‌شمار می‌روند.

صرف‌نظر از آن گذشته دور، تلفیق میان‌رشته‌های دانشگاهی و مطالعات اسلامی در تاریخ معاصر چه در ایران و چه در سایر جوامع و کشورهای اسلامی امری مغفول و تا اندازه زیادی غیرممکن جلوه نموده است. با این همه در سال‌های اخیر و به‌ویژه در سه دهه گذشته، تلاش‌های زیادی برای طراحی و ارائه مدل نوینی از مطالعات میان‌رشته‌ای با هدف یک تلفیق معنادار میان مطالعات اسلامی و رشته‌های علوم جدیده انجام گرفته است.

در ایران پس از انقلاب و در آغاز دهه ۶۰، نوآوری منحصربه‌فردی در تلفیق میان مطالعات معارف اسلامی و رشته‌های مشخصی از علوم مدرن آغاز شد. در سال‌های دهه پنجاه شمسی و در کوران مبارزه انقلابیان اسلام‌گرا که برگرفته از آموزه‌های اسلام شیعی و در دنباله‌روی از مرجعیت شیعه و شخص امام خمینی شکل گرفته بود، درحالی‌که

1. Regional Studies

2. Gender Studies

۳. برای اطلاع بیشتر از ابعاد و میزان سرمایه‌گذاری دانشگاه‌های جهان در برنامه‌های بین‌رشته‌ای به‌عنوان نمونه به مقاله Matt Burns مندرج در آدرس ذیل در خصوص دانشگاه اوهایو نگاه کنید به:

<http://triangle.bizjournals.com/columbus/stories/2009/10/12/daily29.html>

بسیاری از مبارزان تنها به طراحی تاکتیک‌های مورد نیاز برای سرنگونی سلطنت پهلوی می‌اندیشیدند، عده‌ای از ایشان با نگاه به افق‌های دورتر در فکر نیازهای فردای پیروزی انقلاب بودند. این دسته از اسلام‌گرایان انقلابی در اندیشه لزوم تربیت و آموزش نسل جدیدی از دانشمندان مسلمانی بودند که علاوه بر آگاهی و تبحر در علوم اسلامی، مجهز به علوم روز و مدرن بوده تا با تلفیق این دو بتوانند مهارت‌های مورد نیاز برای مدیریت کشور پس از پیروزی انقلاب را کسب کنند. بر این اساس و نیز بر مبنای اعتقاد به نیاز به تحولی عمیق در حوزه آموزش عالی و به منظور ایجاد یک همگرایی، تقریب و در نهایت تلفیق میان علوم اسلامی و علوم غربی در یک سری از رشته‌های معین و مشخص، نخستین سنگ‌های بنای دانشگاه امام صادق(ع) در اذهان رهبران انقلاب اسلامی بنا نهاده شد.

اکنون با گذشت حدود سه دهه از آغاز این نوآوری زمان آن فرا رسیده تا با نگاهی به دوران پُرفراز و نشیب این تجربه، دستاوردها، ناکامی‌ها و چالش‌های پیش روی آن مورد تجزیه و تحلیل علمی قرار بگیرد. تأسیس و راه‌اندازی شش دانشکده مستقل در کنار دو مرکز زبان خارجی و یک مرکز تحقیقات به علاوه یک مرکز مستقل خواهران در زمره دستاوردهای کلان دانشگاه امام صادق(ع) در سال‌های گذشته است که در این مقاله به بخشی از آنها اشاره خواهد شد.

معمای تفکیک یا تلفیق؟

در تجربه تمدن غربی، کلیسا و علم، از آغاز سابقه و پیش‌زمینه نوعی مقابله و رویارویی را تاکنون داشته‌اند؛ مقابله‌ای که در بسیاری از موارد به جنگ تمام‌عیار میان دو طرف نیز تبدیل شده است. این مواجهه در مواردی به تکفیر متفکران از سوی کلیسا و حتی محکوم نمودن آنها به مرگ، و در مواردی به محکومیت کلیسا به ارتجاع، دگماتیسم و جزمیت کورکورانه از سوی دانشگاه و جامعه علمی در تمدن غربی منجر شده است.

برخلاف این جنجال و منازعه عمیق میان دو نهاد کلیسا و دانشگاه در تمدن غربی که هریک به نوبه خود نمایندگی دین و علم را در جهان کنونی بر عهده دارند، در حوزه تمدن اسلامی، دین و علم به‌عنوان دو شریک و دو بال قدرتمند موجبات شکوفایی و درخشش تمدن اسلامی را فراهم آورده و نقش بی‌بدیلی را نه تنها در حوزه تمدنی اسلام بلکه در تاریخ تمدن بشر ایفا کرده‌اند.

احادیث نورانی و درخشانی که در آنها مسلمانان ترغیب و تشویق به علم‌آموزی حتی در دوردست‌ترین سرزمین‌ها^۱ می‌شدند؛ و یا روایت‌هایی که از هماهنگی و همسویی میان عقل و شرع^۲ سخن رانده‌اند، و یا وجوب علم‌آموزی بر هر مرد و زن مسلمان^۳ در کنار ده‌ها حدیث دیگر از این دست، همگی گواه بر این مدعا هستند که در کتاب، سنت و سیره رابطه میان علم و دین هیچ‌گاه رابطه‌ای از نوع تباین و تقابل نبوده بلکه این دو همواره مکمل هم و در راستای هم برای سعادت‌مند ساختن انسان در دنیا و آخرت ایفای نقش کرده‌اند. مطالعات تاریخی نشان می‌دهد این ویژگی منحصر به دوران صدر اسلام نبوده و حتی در قرون اخیر که دوران خمود و رکود علمی در جهان اسلام بوده نیز مورد توجه و عنایت جامعه علمی شیعی در ایران بوده است (حائری، ۱۳۷۳: ۳۶۷).

تبیین این رابطه ویژه میان علم و دین از این حیث در اینجا مهم است که بر مبنای این اصل و مفروض یعنی «عدم مباینت میان علم و دین در اسلام» ما می‌توانیم به مفروض بعدی یعنی امکان و مطلوبیت تلفیق میان علم دینی (معارف اسلامی) با سایر شاخه‌های علوم بشری در حوزه علوم انسانی و علوم اجتماعی برسیم. این دو مفروض و دو اصل بر اساس مفاد بیانیه رسالت دانشگاه امام صادق(ع) دو اصلی است که پایه‌های تئوریک و ایده‌های نظری تأسیس دانشگاهی با ویژگی‌ها و مشخصات این دانشگاه بر مبنای آن استوار شده است (بیانیه رسالت دانشگاه، بند ۴).

برنامه‌های میان‌رشته‌ای به‌مثابه مکانیسمی برای تأسیس الگوی بومی آموزش عالی در مقابل مدل غربی

در دهه‌های پایانی قرن نوزدهم و سال‌های نیمه نخست قرن بیستم هنگامی که کشورهای اسلامی همانند سایر کشورهای جهان سوم سعی داشتند نهادهای آکادمیک مدرن را برای خود تأسیس کنند، مدل غربی را همان‌گونه که بود به عاریت گرفتند بی‌آنکه به تمایزهای فرهنگی - ارزشی و تفاوت‌های تاریخی میان جوامع خود و غرب توجه کنند. برای چندین دهه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کلان آموزشی در این کشورها (از جمله ایران) مدل آموزشی مورد استفاده غرب و تجویز شده از سوی آن اعم از رشته‌های تحصیلی، مقاطع تحصیلی و حتی سرفصل‌ها، محتوا و منابع دروس را پیاده و «اجرا طبق النعل بالنعل» را پیاده کردند.

۱. اطلبوا العلم ولو بالصین (به دنبال طلب علم باشید حتی در چین)

۲. کلمه حکم بالعقل به حکم به الشرع (هرآنچه عقل بدان حکم نماید شرع نیز بدان حکم می‌کند)

۳. طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة (آموختن دانش بر هر زن و مرد مسلمان واجب است)

دادر استات^۱ نتیجه و پیامد چنین دنباله‌روی و کپی‌برداری محضی، نادیده انگاشتن نیازهای جامعه و غفلت از شرایط بومی، اقلیمی، فرهنگی و مذهبی در این کشورها بود. آنها به ندرت و تنها در حد چند استثنا، به امر ارزیابی و تجدید نظر در ساختار و محتوای برنامه‌های کلان آموزش عالی پرداختند (دادرا ستات، ۲۰۰۰).

یکی از چالش‌های نظری پیش روی تلفیق و ترکیب علوم انسانی محض و علوم اسلامی، شائبه مطلوبیت و حتی امکان تلفیق میان علوم و هر نوع گرایش یا تفکر مذهبی است. پیشگامان این نظریه در حقیقت مدعیان سکولاریسم علمی یا دانشگاه سکولار هستند که با مفروض گفته‌شده، ایده چنین تلفیقی را از اساس زیر سؤال می‌برند. در پاسخ به این گروه، به دو دسته از ادله می‌توان احتجاج کرد: دسته نخست ناظر بر این حقیقت است که ارتباط میان علم و جهان‌بینی ارتباطی ذاتی، جوهری و غیر قابل انکار است. اگر ما آموزش و یادگیری را کانون اصلی و هدف غایی همه رشته‌های آکادمیک بدانیم و فهم منطق و کشف قواعدی که در پس همه پدیده‌ها در نظام خلقت وجود دارد را هنر و وظیفه اصلی علوم تلقی کنیم، در این صورت به راحتی می‌توان از نوعی رابطه منطقی میان جهان‌بینی که ما به آن تعلق داریم از یک سو و رشته و حوزه آکادمیکی که برای فهم و کشف رابطه علی و معلولی پدیده‌ها طراحی کرده‌ایم از سوی دیگر، سخن گفت. در چنین حالتی این یک ادعای غیرمنطقی خواهد بود که در حوزه آکادمیک می‌توان میان ذهنیت محقق و پژوهشگر که بر اساس یک گذشته، پس‌زمینه و دریافت‌های مشخص تاکنون شکل گرفته و آنچه او به دنبال یادگیری یا یاد دادن آن است، جدایی و فاصله انداخت. فرایند آموزش و یادگیری هیچ‌گاه در خلأ شکل نمی‌گیرد و از این‌رو محیط و شرایطی که ما در آن تولد یافته و رشد و نمو می‌کنیم خود را به شکلی بر آنچه و آنکه ما هم‌اکنون هستیم، تحمیل کرده و رد پای خود را در مسیر و روند آموزش بر جای می‌گذارند.

بر اساس آنچه گفته شد می‌توان به این جمع‌بندی رسید که مبنای نظری حرکت به سوی تلفیق میان معارف اسلامی و شاخه‌های مشخصی از علوم اجتماعی و انسانی این مفروض است که آموزش به‌طور عام و آموزش عالی به‌طور خاص می‌تواند و باید فرایندی ارزش‌محور باشد؛ البته ارزشی در اینجا در چهارچوب آموزه‌های فلسفی و اخلاقی اسلام تعریف می‌شود. جان سامرویل^۲ در اثر جنجالی خود با عنوان «افول دانشگاه سکولار» به نوعی این نظریه

1. Duderstadt,
2. John Sommerville

را تأیید کرده و اذعان می‌دارد حذف ارزش‌های مذهبی و قضاوت اخلاقی از حوزه آکادمیک که به نام سکولار کردن آموزش صورت پذیرفت، اشتباهی بزرگ بود. وی در کتاب خود به موارد متعددی اشاره می‌کند که بر اساس آنها ترویج سکولاریسم در حوزه آکادمیک، آسیب‌ها و ضررهای متعددی را به اصالت و تمامیت «پدیده یادگیری و آموزش به‌عنوان یک ارزش» وارد ساخته است (سامرویل، ۲۰۰۶). وی و همفکران وی این نکته را یادآور می‌شوند که زندگی آکادمیک با سرعت فزاینده‌ای در حال گذار از سکولاریسم به مرحله‌ای است که از آن تحت عنوان پساکولاریسم یاد می‌کنند.^۱

در این میان متفکران دیگری نیز وجود دارند که این ادعا را که در غرب نظام آموزشی سکولار محور فارغ از هرگونه الگوی ارزشی است، ادعایی بی‌اساس دانسته و معتقدند نظام آموزشی غرب به‌طور قطعی و حتمی بر اساس یک الگوی ارزشی خاص بنا شده و از جهان‌بینی مشخصی نشأت گرفته است (نصر ۱۹۸۹: ۱۰۷-۱۰۳).

گرچه التفات و توجه به شرایط و نیازهای بومی در سیاست‌گذاری‌های کلان در حوزه‌های فرهنگی و آموزشی در جهان اسلام، سابقه‌ای کمتر از سه - چهار دهه دارد اما با این همه زمره‌ها و مقدمات طرح این مباحث در کشورهای مسلمان منطقه به دهه‌های قبل بازمی‌گردد و در آرا و اندیشه‌های اصلاح‌طلبانی چون سید جمال‌الدین اسدآبادی، سید قطب و اقبال لاهوری منعکس شده است. با این همه این آرا هیچ‌گاه به یک طرح مشخص و مدرن با خروجی تأسیس یک نهاد آکادمیک با ویژگی بومی و اسلامی تبدیل نشدند.

سابقه این امر در ایران به سال‌های میانی دهه پنجاه شمسی و قرار گرفتن انقلاب اسلامی در آستانه پیروزی بازمی‌گردد. به‌طور مشخص در کمتر از دو سال پس از پیروزی انقلاب در ایران، رهبران فکری و معنوی انقلاب برای عملی ساختن ایده سال‌های مبارزه خود یعنی تغییر و تحول و نوآوری در نظام آموزش عالی کشور، دست به کار تأسیس دانشگاه امام صادق (ع) شدند (مهدوی کنی، ۱۳۸۵: ۴).

این اقدام تقریباً همزمان با انقلاب فرهنگی در کشور بود که به تعطیلی موقت دانشگاه‌ها با هدف فراهم آوردن شرایط و فرصت لازم برای بازنگری در سیستم کلان آموزش عالی در کشور، انجامید. دلیل و فلسفه اصلی انقلاب فرهنگی در نظام آموزش عالی کشور یافتن یک

۱. در این خصوص بنگرید به نوشته استفن کارتر، مندرج در:

<http://www.christianitytoday.com/ct/2006/december/21.61.html>

برونرفت و راه‌حل مناسب برای درمان یک سیستم آموزشی بیمار و بیگانه از خود بود که بر اساس آن بتوان به بازسازی نظام آموزش عالی مبتنی بر استقلال ملی، ارزش‌های اسلامی و نیازهای بومی، اقدام کرد (امام خمینی، ۱۳۶۰: ۲۸۱-۲۷۸).

توجه به دو عامل فرهنگ بومی و نیازهای بومی یکی از مزیت‌ها و نقاط مثبت دانشگاه امام صادق(ع) برای جهان سوم است. این واقعیت که تأسیس رشته‌های جدید در این دانشگاه با هدف پایان دادن به سلطه بی‌چون و چرای سنت آکادمیک غربی و به چالش کشیدن الگوی «کپی‌برداری محض از آن» طراحی شده، می‌تواند کشورهای جنوب و به‌ویژه جهان اسلام را در طراحی الگوی خاص خود برای آموزش عالی بومی یاری کند. این امر به‌ویژه از این رو که در راستای نیل آنها به توسعه پایدار و همه‌جانبه در حوزه‌های فرهنگی و آموزشی است، از بسیاری جهات برای آنها قابل توجه است.

تجربه دانشگاه اما صادق(ع)؛ اهداف و ساختار

بر مبنای مفروضات نظری و تاریخی بیان‌شده در بخش نخست این مقاله، باید گفت ایده تأسیس دانشگاه امام صادق(ع) تلاشی بود برای بازآوردن جهان‌بینی اسلامی در کلیت خویش به بستر اصلی زندگی اجتماعی در جامعه مدرن معاصر. این مهم بر بنیاد نظریه دینی و ارتباط میان نهاد و ایدئولوژی از طریق منطبق ساختن و تلفیق میان دو حوزه علوم اسلامی و علوم مدرن با یکدیگر در عمل منجر به تأسیس برنامه‌ها و دوره‌های تحصیلی میان‌رشته‌ای این دانشگاه شد. این امر یعنی محوریت بخشیدن به موضوعات تلفیقی، در حقیقت نقطه قوت و وجه تمایز اصلی دانشگاه امام صادق(ع) با سایر دانشگاه‌ها محسوب می‌شود (افتخاری، ۱۳۸۷: ۳۵-۲۳).

به‌منظور اطمینان حاصل کردن از این امر که فارغ‌التحصیلان دانشگاه امام صادق(ع) حداقل دانش و مهارت لازم برای ورود به مباحث کلیدی هر دو دسته و هر دو سوی این تلفیق را دارا خواهند بود، برنامه‌های درسی دوره‌های طراحی شده به گونه‌ای تنظیم شده که دانشجویان، دروس و واحدهای مورد نیاز هر دو حوزه را فراگیرند. در حوزه علوم اسلامی دانشجوی هر شش دانشکده دانشگاه (علوم سیاسی، حقوق، اقتصاد، مدیریت، فرهنگ و ارتباطات، و الهیات) متجاوز از ۱۲۰ واحد از دروس مرتبط با معارف اسلامی از قبیل فقه اسلامی (در سه سطح ابتدایی، میانه و پیشرفته) تاریخ اسلام، تفسیر، حدیث، منطق، فلسفه و اصول فقه را فرا می‌گیرند. آموزش زبان عربی به‌عنوان یک پیش‌نیاز اساسی برای فهم متون بنیادی این دروس

به زبان اصلی، مورد تأکید دانشگاه بوده و لذا حجم عظیمی از واحدهای آموزشی به آموزش عربی اختصاص داده شده است. از نظر بسیاری از صاحب نظران، فرا گرفتن این حجم گسترده از دروس معارف اسلامی، ضرورت و پیش شرطی اساسی است؛ پیش شرطی که بسیاری از شرق شناسان و اسلام شناسان غربی به دلیل عدم احراز آن به بیراهه رفته اند (نصر، ۲۰۰۳: ۱۱۰). در سوی دیگر این تلفیق رشته‌هایی از قبیل علوم سیاسی، حقوق، اقتصاد، مدیریت، و فرهنگ و ارتباطات نیز این طراحی به گونه‌ای صورت پذیرفته که دانشجویان به میزان یک دانشجوی اختصاصی هر یک از این رشته‌ها در مقطع لیسانس و فوق لیسانس، واحد درسی گذرانده و مسلط به مباحث کلیدی در رشته مورد نظر خواهند شد. تأکید بر زبان خارجه (انگلیسی-فرانسه) به عنوان یک شرط لازم و پیش نیاز برای مراجعه دانشجو به متون مادر و کلاسیک سبب شده تا واحدهای زبان خارجی حجم عمده‌ای از واحدهای دوره‌های میان رشته‌ای این دانشگاه را تشکیل دهد.

نگاهی به عناوین و سرفصل‌های طراحی شده برای دروس عمومی و تخصصی رشته پنج گانه (علوم سیاسی، حقوق، اقتصاد، فرهنگ و ارتباطات، مدیریت) و معارف اسلامی در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در سیستم آموزشی دانشگاه امام صادق (ع) نشان می‌دهد که چگونه این طراحی با رویکردی میان رشته‌ای و با هدف تلفیق میان مبانی این پنج رشته و معارف اسلامی به عنوان دو رکن اصلی این بسته میان رشته‌ای انجام شده است. از چگونگی انتخاب و توزیع واحدهای درسی در دو حوزه مورد نظر چنین برمی آید که برنامه ریزان و طراحان این برنامه میان رشته‌ای دغدغه ایجاد نوعی توازن میان رشته‌های تلفیق شده را داشته‌اند. دکتر محمد هادی همایون معاون آموزشی دانشگاه امام صادق (ع) با تأیید این امر به این نکته اشاره می‌کند که به رغم وجود این دغدغه هنوز تا رسیدن به هدف مطلوب در این زمینه راه طولانی و دشواری در پیش است.^۱ این دغدغه‌ها تا اندازه زیادی با اهداف و محورهایی همسوسست که کلاین^۲ در توصیف خود از فلسفه تأسیس و گسترش برنامه‌های میان رشته‌ای ذکر می‌کند (کلاین، ۱۹۹۹). (برای آگاهی از جزئیات چگونگی این توازن به جداول شماره یک تا پنج نگاه کنید).

یکی از معیارها و شاخص‌های ارزیابی موفقیت برنامه‌های میان رشته‌ای نتیجه بخشی آنها در دو حوزه نظری و عملی است. در حوزه عملی میزان به کارگیری فارغ التحصیلان در پُست‌ها

۱. مصاحبه اختصاصی نگارنده با دکتر همایون

2. Klein

و مناصبی است که به نوعی مربوط به دوره‌های میان‌رشته‌ای است که پشت سر گذارده‌اند. در حوزه نظری نیز کامیابی اعضای هیئت علمی و دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی در غنی ساختن ادبیات موجود در حوزه‌های مطالعاتی مؤثر است.

از این منظر نگاهی به عناوین پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری دانشجویان این رشته‌ها شاخص مهم و تعیین‌کننده‌ای در میزان موفقیت و کامیابی آنهاست. مرور پایان‌نامه‌های دفاع‌شده در هر شش دوره میان‌رشته‌ای دایر در دانشگاه امام صادق(ع) دو نکته اساسی را به ذهن متبادر می‌سازد: نخستین نکته ماهیت میان‌رشته‌ای عناوین و موضوعات پوشش داده‌شده در پایان‌نامه‌هاست و دومین نکته کاربردی بودن و تطبیقی بودن آنها. لیست‌های منتخب ذیل حاوی مثال‌ها و نمونه‌هایی است که دو نکته فوق را مورد تأیید قرار می‌دهند.^۱

نمونه‌ای از عناوین پایان‌نامه‌های انجام‌یافته در دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق(ع) که با رویکرد میان‌رشته‌ای انتخاب و به انجام رسیده‌اند، بدین شرح هستند:

- الگوی ارزیابی کفایت سرمایه در بانکداری اسلامی
- بررسی تطبیقی نگرش دینی (اسلام و مسحیت) به ساختار بازار و قیمت عادلانه
- تبیین الگوی مصرف در اسلام
- بررسی ابعاد انسانی در نظام اقتصادی اسلام
- بررسی انتقادی تئوری نئوکلاسیکی رفتار مصرف‌کننده با نگرشی به ارزش‌های اسلامی
- مقایسه تطبیقی اعمال سیاست‌های تعدیل اقتصادی در ایران و امریکای لاتین
- بررسی پدیده فقر از دیدگاه مکاتب اقتصادی سرمایه‌داری و اسلام
- بررسی تطبیقی اصول، مبانی و روش‌های تأمین درآمدهای دولت در نظام اقتصاد سرمایه‌داری و اسلام
- بررسی معیارهای عدالت اقتصادی در سیره علوی
- مطالعه تطبیقی ساختار اتحادیه‌های اعتباری و صندوق‌های قرض‌الحسنه در ایران: تحلیل فقهی - اقتصادی
- بررسی تطبیقی نظام بیمه و تأمین اجتماعی با نظام تکافلی اسلام
- مدل‌سازی فناوری اطلاعات و رشد اقتصاد، مطالعه تطبیقی ایران و سنگاپور

۱. برای اطلاع بیشتر از عناوین پایان‌نامه‌های دانشگاه و دسترسی به لیست کامل آنها و نیز مطالعه چکیده پایان‌نامه‌ها می‌توانید به آدرس‌های اینترنتی ارائه‌شده در بخش منابع در پایان مقاله حاضر مراجعه کنید.

نمونه‌ای از عناوین پایان‌نامه‌های انجام‌یافته در دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق(ع) که با رویکرد میان‌رشته‌ای انتخاب و به انجام رسیده‌اند نیز بدین شرح هستند:

- نظم عمومی و الزامات ناشی از حقوق بشر و حقوق شهروندی؛ در اسناد بین‌المللی و حقوق ایران و امریکا و فقه امامیه
- سازوکار ایجاد تعادل میان حقوق دفاعی متهم و بزه‌دیده: مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه
- تعدد مسئولیت‌های پرداخت نسبت به یک دین در حقوق ایران و فقه امامیه با مطالعه تطبیقی در حقوق مصر
- وضعیت حقوقی اتباع خارجی در حقوق کار و تأمین اجتماعی ایران و اسناد بین‌المللی
- مجازات مضاعف در نظام کیفری ایران، فقه امامیه و اسناد بین‌المللی
- تعذر وفای به عهد در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق انگلستان و کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا
- مبانی و تحول تاریخی دادرسی اطفال بزهکار در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق انگلستان
- قرارداد استفاده از رحم جایگزین در فقه امامیه و حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه
- حقوق طرح‌های صنعتی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران، فقه امامیه و اسناد بین‌المللی)
- حق و قابلیت انتقال آن در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران
- پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال در ایران و امریکا
- مفهوم بلوغ و نقش آن در اهلیت در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق مصر
- قاعده اقدام و جایگاه آن در مسئولیت مدنی با مطالعه تطبیقی در حقوق انگلستان
- جهات شخصی تشدید مجازات در نظام کیفری اسلام، ایران و فرانسه
- صلاحیت شورای حل اختلاف در امور حقوقی با مطالعه نهادهای مشابه در فقه و کامن‌لا
- حقوق و وظایف دارنده سند تجاری در حقوق ایران، فقه امامیه، کنوانسیون‌های ژنو و آنسیترال
- مسئولیت کیفری ناشی از انتقال ایدز در حقوق ایران، فقه امامیه با مطالعه تطبیقی در حقوق کانادا
- محدودیت‌های اصل آزادی قراردادها بر اساس مصالح عمومی در فقه امامیه و حقوق ایران
- اصل حسن نیت و رفتار منصفانه در قراردادها؛ مطالعه در فقه امامیه و حقوق تجارت بین‌الملل
- مبانی و تحولات نظریه استحقاق در فلسفه کیفر و مطالعه تطبیقی در حقوق اسلامی
- شدت و قطعیت مجازات‌ها در حقوق ایران، فقه امامیه و قانون جزای چین

- مقابله با نقض احتمالی قرارداد: مطالعه تطبیقی در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، حقوق ایران و فقه امامیه
  - قرارداد بیمه عدم النفع در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در فقه امامیه و حقوق انگلستان
نمونه‌ای از عناوین پایان‌نامه‌های انجام‌یافته در دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق(ع) که با رویکرد میان‌رشته‌ای انتخاب و به انجام رسیده‌اند:
  - مشارکت سیاسی در اسلام
  - رابطه بین مذهب و سیاست در اندیشه حضرت امام صادق(ع)
  - آزادی‌های سیاسی از دیدگاه امام علی(ع)
  - مبانی نظری اندیشه تساهل سیاسی در غرب و نقد آن از دیدگاه اسلام
  - عوامل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر اندیشه سیاسی جان لاک
  - مطالعه تطبیقی تئوری انقلاب اسلامی و انقلاب مارکسیستی
  - احزاب سیاسی از دیدگاه اسلام
  - مقایسه تئوری‌های وابستگی با دیدگاه‌های قرآن
  - استکبار از دیدگاه قرآن و عترت
  - جمهوری اسلامی ایران و اتحاد سیاسی اسلام
  - نخبه‌گرایی (الیتیسیم) در جامعه‌شناسی سیاسی با تأکید بر مسائل ایران
  - قدرت سیاسی مشروع و نامشروع از منظر قرآن مجید
  - زوال مشروعیت سیاسی از دیدگاه امام علی(ع)
  - رابطه دین و سیاست (تبارشناسی تفسیرهای مختلف از نظریه عمومی وحدت دین و سیاست در اسلام: امام محمد غزالی و خواجه نصیر الدین طوسی)
  - بررسی اصلاحات سیاسی در سیره و منظر امیر المؤمنین علی(ع)
  - تطبیق نظریه فرایندی انقلاب کرین برنتون بر انقلاب اسلامی ایران
  - رابطه اخلاق و سیاست از دیدگاه امیر المؤمنین علی(ع)
  - بررسی تطبیقی مبانی مشروعیت حکومت از دیدگاه شیعه و اهل سنت
  - موانع تحقق اصلاحات سیاسی در نیمه دوم قرن نوزدهم در ایران، بررسی مقایسه‌ای اصلاحات امیرکبیر و انقلاب میجی در ژاپن
- نمونه‌ای از عناوین پایان‌نامه‌های انجام‌یافته در دانشکده معارف اسلامی و مدیریت دانشگاه

- امام صادق(ع) که با رویکرد میان‌رشته‌ای انتخاب و به انجام رسیده‌اند، بدین شرح هستند:
- بررسی ایجاد انگیزه در قرآن و کلام معصومین علیهم السلام (با تأکید بر نهج‌البلاغه)
  - بررسی تحلیلی سبک رهبری رهبران اسلامی (پیامبر اکرم(ص) و ائمه اطهار(ع))
  - امکان‌سنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام
  - امکان‌سنجی طراحی اوراق قابل تبدیل برای بازار سرمایه ایران با توجه به فقه شیعه
  - مطالعه تطبیقی سبک رهبری علی(ع) با سبک‌های رهبری موجود
  - ملاک‌های انتخاب و انتصاب نیروی انسانی در مدیریت اسلامی با تأکید بر نهج‌البلاغه
  - الگوسازی رفتار مدیران با توجه به نامه‌های حضرت امیر(ع) در نهج‌البلاغه
  - تدوین متدولوژی غربال‌گری فاز ۱ در سنجش مشخصه‌های مدیران بر مبنای نهج‌البلاغه؛ مورد: شرکت ساپکو
- بررسی و امکان‌سنجی روش‌های تأمین مالی مسکن و تطبیق آن با موازین اسلامی مبتنی بر فقه جعفری
- نظام جبران خدمات کارکنان بر مبنای ارزش‌های اسلامی با تکیه بر سیره حضرت محمد(ص) و حضرت علی(ع)
- تبیین فرایند مدل‌سازی و نظریه‌پردازی سازمانی بر اساس مبانی اسلام
  - مطالعه تطبیقی استراتژی‌های تولید در صنعت فناوری اطلاعات ایران، کره و ژاپن
  - امکان‌سنجی طراحی ابزار مالی سوآپ با توجه به فقه و عقود اسلامی
  - نظام کنترل و نظارت در اسلام (مطالعه تطبیقی با مدیریت علمی) با تأکید بر حکومت امیر المؤمنین(ع)
- بررسی فقهی معاملات مبتنی بر پوشش ریسک در بازار اختیارات
  - مقایسه خودمدیریتی در دانش مدیریت و اندیشه اسلامی
- نمونه‌ای از عناوین رساله‌های دکتری پایان‌یافته در دانشکده معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق(ع) که با رویکرد میان‌رشته‌ای انتخاب و به انجام رسیده‌اند:
- به سوی الگوی توسعه جهانگردی در فرهنگ اسلامی: مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران
  - دین و سبک زندگی: مطالعه موردی شرکت‌کنندگان یکی از جلسات مذهبی
  - تعامل دین، فرهنگ و ارتباطات بر پایه مکتب تولید و مبادله معنا؛ نگاهی مردم‌شناختی-ارتباطی

نوآوری‌ها و دستاوردها

بر اساس آنچه گفته شد مهم‌ترین دستاوردهای تجربه دانشگاه امام صادق (ع) در راه‌اندازی برنامه‌های میان‌رشته‌ای در قالب رشته‌های تأسیسی این دانشگاه را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. طراحی و تأسیس رشته‌های جدید و کاربردی با طراحی و راه‌اندازی شش دوره دانشگاهی جدید با ماهیت میان‌رشته‌ای در مقطع کارشناسی ارشد پیوسته^۱ که شرح آن در بخش‌های قبلی این مقاله رفت.

۲. نوآوری در برنامه‌ریزی و تکنیک‌های آموزشی و بهره‌گیری از تجربه‌های مفید و سازنده سنتی و مدرن در امر آموزش. مواردی چون ترغیب و تشویق دانشجویان در عمل به دو سنت پیش مطالعه (قبل از ورود به کلاس) و مباحثه (پس از ترک کلاس)، فراهم کردن ابزار و تسهیلات استفاده از ابزارهای مدرن کمک آموزشی و درخواست اکید از اساتید برای استفاده از آنها، تأکید مضاعف بر آموزش متدولوژی و روش تحقیق علمی در قالب واحدهای نظری و کارگاه‌های عملی، و بالاخره راهنمایی و سوق دادن دانشجویان به انتخاب موضوعات جدید و کاربردی برای پایان‌نامه‌های فوق‌لیسانس و رساله‌های دکتری در زمره مهم‌ترین راهکارهای مورد استفاده هستند.

۳. تربیت نسل جدیدی از آکادمیسین‌های دارای درجه دکتری که اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های عمده کشور در رشته‌های اصلی شش‌گانه مذکور را تشکیل می‌دهند. برای نخستین بار در تاریخ آموزش عالی ایران فارغ‌التحصیلانی از این دانشگاه جذب هیئت علمی دانشگاه‌های کشور می‌شوند که تحصیلات خود را در یک برنامه میان‌رشته‌ای به انجام رسانده‌اند.

۴. تولید و تکثیر ادبیات جدید و منحصر به فرد در رشته‌های شش‌گانه در قالب پایان‌نامه‌های فوق‌لیسانس، رساله‌های دکتری و نیز کتاب‌های متعدد و مقالات علمی - پژوهشی متنوع که همگی با رویکردی میان‌رشته‌ای به تحریر درآمده‌اند. دکتر اصغر افتخاری معاون پژوهشی دانشگاه ضمن تأکید بر اهمیت این دستاورد به نکته مهم دیگری اشاره می‌کند و آن ترسیم افق‌های دورتر در حوزه پژوهش برای این دانشگاه است. از دیدگاه وی دانشگاه امام صادق (ع) باید با تأسیس کرسی‌های نظریه‌پردازی به سوی تدوین و ارائه نظریه‌های جدید در حوزه رشته‌های ابداعی خود حرکت کند.^۲

۱. لازم به ذکر است دانشگاه امام صادق (ع) علاوه بر رشته‌های فوق که همگی در مقطع کارشناسی ارشد پیوسته بوده و موضوع این مقاله هستند، در چند رشته با ماهیت میان‌رشته‌ای در مقطع کارشناسی برای خواهران و چند رشته با ماهیت میان‌رشته‌ای در مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته نیز دوره‌های دانشگاهی را تعریف و راه‌اندازی کرده است.
۲. مصاحبه اختصاصی نگارنده با دکتر افتخاری

۵. تربیت نسل جدیدی از مدیران ارشد و کارشناسان خبره برای پست‌های اجرایی و مدیریتی کشور در حد وزیر، معاون وزیر، سفیر، نماینده مجلس، کارشناس ارشد و مدیر کل. شایان ذکر است مزیت نسبی این مدیران در مقایسه با همتایان مشابه، داشتن تحصیلات در مقاطع فوق لیسانس و دکتری با رویکرد میان‌رشته‌ای است که مهارت‌های عملی و دانش تئوریک آنها را دوچندان ساخته است. آیت‌الله مهدوی کنی، فارغ‌التحصیلان دانشگاه امام صادق(ع) را تأمین‌کننده نیازهای دولت اسلامی می‌داند که هر دولتی فارغ از گرایش سیاسی آن ناگزیر است از دانش آنها بهره‌گیرد (مهدوی کنی، ۱۳۸۰: ۱۱۲).

۶. یکی دیگر از مهم‌ترین نتایج و دستاوردهای تجربه دانشگاه امام صادق(ع) در حوزه برنامه‌های میان‌رشته‌ای، ارائه یک الگو و مدل مناسب برای آموزش عالی در دو سطح جهان اسلام و کشورهای جنوب یا در حال توسعه است. مدل دانشگاه امام صادق(ع) برای آموزش عالی در جهان اسلام از این حیث حائز اهمیت است که می‌تواند راهکار عملی و مناسبی برای پل زدن میان آموزه‌های اسلام و علوم انسانی مدرن ارائه دهد. جذابیت الگوی دانشگاه امام صادق(ع) برای کشورهای جهان سوم و جنوب ناظر بر این واقعیت است که تجربه این دانشگاه یکی از مصادیق بارز بومی‌سازی رشته‌های دانشگاهی از طریق تأسیس برنامه‌های میان‌رشته‌ای به گونه‌ای است که این رشته‌ها بتوانند در چهارچوب شرایط بومی کشورها برطرف‌کننده نیازهای واقعی جوامع جنوب در دو حوزه آکادمیک و اجرایی باشند.

۷. تأکید و تمرکز مضاعف بر آموزش زبان خارجی (انگلیسی، عربی، فرانسه) و کامیابی دانشگاه در این امر، یکی از دستاوردهای مهم دانشگاه به‌شمار می‌رود. تسلط نسبی فارغ‌التحصیلان دانشگاه بر دست‌کم دو زبان از سه زبان نامبرده، توانایی آنها در مراجعه به متون کلاسیک زبان اصلی در همه رشته‌های تلفیقی را تا اندازه بسیار زیادی افزایش داده و این به نوبه خود یکی از عوامل موفقیت تجربه برنامه‌های میان‌رشته‌ای در این دانشگاه بوده است.

چالش‌ها و موانع پیش رو

به‌رغم کامیابی‌ها و موفقیت‌هایی که تجربه دانشگاه امام صادق(ع) با آنها قرین بوده، این تجربه با چالش‌ها و مشکلات عدیده‌ای نیز روبه‌روست که مهم‌ترین آنها را می‌توان در فرازهای زیر برشمرد:

۱. فقدان یک الگو و تجربه تاریخی مشابه در کشور که بتواند مورد استناد و استفاده طراحان و برنامه‌ریزان برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در دانشگاه امام صادق(ع) قرار گیرد، یکی از

چالش‌های اصلی این دانشگاه بوده است. این امر عملاً موجب شده تا دانشگاه با توسل به اصل آزمون و خطا، هزینه و زمان زیادی را در طراحی، راه‌اندازی و تعدیل برنامه‌های میان‌رشته‌ای متحمل شود.

۲. دومین چالش اصلی پیش روی دانشگاه چگونگی اتخاذ راهبردها و راهکارهایی است که به یک تلفیق واقعی، همه‌جانبه و عمیق میان رشته‌های تلفیق‌شده بینجامد و برنامه‌های میان‌رشته‌ای طراحی شده را از آفت خطرناک یک اختلاط اسمی، سطحی، شکلی و مصنوعی، مصون دارد.

۳. تلاش برای یافتن راهکارهای مناسب به‌منظور اجتناب از تطویل دوره‌های تحصیلی و کاستن از تعداد واحدهای هر دوره به گونه‌ای که در عین جامع بودن و در بر داشتن همه عناوین درسی ضروری از رشته‌های تلفیق‌شده، از کثرت این عناوین به گونه‌ای که به طولانی شدن بیش از حد دوره و در نتیجه دلزدگی، خستگی و انصراف دانشجویان بینجامد، اجتناب شود.

۴. چالش بعدی پیش روی دانشگاه امام صادق(ع)، ناشی از افت و خیزهایی است که به موازات فراز و نشیب‌های عمومی و کلی که آموزش عالی در سطح کشور را مورد تهدید قرار داده‌اند، بالتبع متوجه این دانشگاه نیز شده‌اند. کم‌انگیزه شدن، کم‌کاری و افت تحصیلی دانشجویان در مقایسه با دو دهه گذشته، در کنار مشکلات موجود بر سر راه جذب هیئت علمی و پایین بودن بودجه سرانه تحقیق و پژوهش، در زمره مواردی هستند که هماهنگ با آموزش عالی کشور، امر آموزش و پژوهش میان‌رشته‌ای در این دانشگاه را نیز به‌طور بالقوه هدف قرار داده‌اند.

پیشنهادات و راهکارها

در پایان و با عنایت بر یافته‌های این پژوهش موارد ذیل به‌عنوان پیشنهادهایی برای تداوم حرکت و ارتقای وضعیت آموزش و پژوهش در تجربه مطالعات میان‌رشته‌ای در دانشگاه امام صادق(ع) ارائه می‌شوند:

۱. ارتباط سازمان‌یافته و نهادینه‌شده با سایر مراکز مشابه در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی با هدف استفاده از تجربه‌های آنها و همکاری و هم‌فکری علمی با کارشناسان.

۲. لزوم اقدام به یک آسیب‌شناسی کلان در سطوح طراحی، راه‌اندازی، و اجرا با ایجاد یک مکانیسم دائمی برای بررسی و ارزیابی مستمر دوره‌ها و تجدید نظر و بازنگری مقتضی در همه سطوح.

۳. تربیت و به‌کارگیری نسل جدیدی از اساتید و مدرسان که تحصیلات خود را در قالب برنامه‌های میان‌رشته‌ای به اتمام رسانده و ضمن آشنایی با لوازم تدریس، آموزش و پژوهش در این دوره‌ها از تجربه و دانش کافی برای این امر برخوردار باشند.

۴. لزوم تعریف حوزه‌های جدید تلفیق و راه‌اندازی دوره‌های جدید میان‌رشته‌ای به گونه‌ای که بتواند پاسخگوی نیازهای جدید کشور باشد. در این راستا مطالعه‌ی مقدماتی برای تأسیس برخی رشته‌های جدید به صورت ذیل، پیشنهاد می‌شود:

۱. معارف اسلامی و جامعه‌شناسی؛
۲. معارف اسلامی و روان‌شناسی؛
۳. معارف اسلامی و روابط بین‌الملل؛
۴. معارف اسلامی و ارتباطات سیاسی؛
۵. معارف اسلامی و تاریخ.

نتیجه‌گیری

توسعه و گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای امروزه به‌عنوان یک راهبرد اساسی در دستورکار بسیاری از دانشگاه‌ها و مراکز آکادمیک در سراسر جهان قرار گرفته است. هم‌پوشانی بسیاری از رشته‌های دانشگاهی که در بسیاری موارد، زیرمجموعه‌ی یک رشته اصلی قرار می‌گیرند، در کنار احساس نیاز برای کاربردی‌تر کردن این رشته‌ها، طراحان برنامه‌ریزی آموزش عالی را بر این واداشت تا با تلفیق رشته‌هایی از این دست راه را برای تأسیس و راه‌اندازی رشته‌های جدید در قالب دوره‌های میان‌رشته‌ای هموار کنند. تجربه‌ی دانشگاه امام صادق(ع) در حوزه علوم انسانی در سال‌های پس از انقلاب اسلامی در ایران در همین راستا شکل گرفت و تکامل یافت. تلاش برای ارائه مدلی از تلفیق معارف و علوم اسلامی با مجموعه‌ای از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین شاخه‌های علوم انسانی رایج در دانشگاه‌های جهان (علوم سیاسی، اقتصاد، حقوق، مدیریت و ارتباطات)، بارزترین ویژگی تجربه‌ی دانشگاه امام صادق(ع) در تأسیس برنامه‌های میان‌رشته‌ای در نظام آموزش عالی ایران در دوران معاصر است. دستاوردهای حاصله و چالش‌های پیش روی این تجربه، به گونه‌ای که شرح آن در بخش‌های مختلف این نوشتار رفت، نشان از نیاز مبرم به انجام مطالعه و تحقیق بیشتر و گسترده‌تر در این حوزه دارد.

جدول شماره ۱. مشخصات رشته معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات

متنخبی از عناوین دروس	تعداد تقریبی واحدهای ارائه شده	حوزه مطالعاتی و نوع واحدها
منطق، فلسفه اسلامی، اندیشه اسلامی، سیره و تاریخ تحلیلی معصومین، کلیات تمدن اسلامی، علوم انسانی - اسلامی، تدبیر و تفسیر قرآن، فقه، و اصول فقه	۷۰ واحد	عمومی، معارف و علوم اسلامی
<p>۱. کارگاه سیاست‌گذاری فرهنگ و ارتباطات در ایران، فرهنگ و ارتباطات در اسلام</p> <p>۲. حقوق رسانه‌ها، حقوق بین‌الملل ارتباطات، آموزش و پرورش تطبیقی، ارتباطات سنتی در ایران و جهان اسلام، مطالعات اجتماعی در فرهنگ اسلامی، درآمدی بر مطالعات دین، ارتباطات بین‌المللی و میان‌فرهنگی</p>	<p>• درس تخصصی (مشترک بین گرایش‌ها، کارشناسی، الزامی): ۴۳ واحد</p> <p>• درس تخصصی (کارشناسی، اختیاری): ۱۰۳ واحد (دانشجویان گرایش مطالعات سیاست‌گذاری، ۶ واحد انتخابی و دانشجویان گرایش مطالعات حقوقی، ۸ واحد انتخابی خود را موظفند از میان واحدهای ارائه شده در جدول فوق انتخاب کنند).</p> <p>• درس تخصصی (گرایش مطالعات حقوقی، کارشناسی، الزامی): ۱۰ واحد</p> <p>• درس تخصصی (گرایش مطالعات سیاست‌گذاری، کارشناسی، الزامی): ۱۲ واحد</p> <p>• درس تخصصی (مشترک بین گرایش‌ها، کارشناسی ارشد، الزامی): ۱۶ واحد</p> <p>• درس تخصصی (گرایش مطالعات حقوقی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۶ واحد</p> <p>• درس تخصصی (گرایش مطالعات سیاست‌گذاری، کارشناسی ارشد، الزامی): ۶ واحد</p>	تخصصی (فرهنگ و ارتباطات)
زبان خارجی (انگلیسی و عربی)	۴۵ واحد	

فصلنامه علمی-پژوهشی

۶۱

نسآوری در مطالعات میان‌رشته‌ای ...

جدول شماره ۲. مشخصات رشته معارف اسلامی و اقتصاد

متنخبی از عناوین دروس	تعداد تقریبی واحدهای ارائه شده	حوزه مطالعاتی و نوع واحدها
منطق، فلسفه اسلامی، اندیشه اسلامی، سیره و تاریخ تحلیلی معصومین، کلیات تمدن اسلامی، علوم انسانی - اسلامی، تدبیر و تفسیر قرآن، فقه، و اصول فقه	۷۰ واحد	عمومی، معارف و علوم اسلامی
مسائل اقتصاد ایران، نظام‌های اقتصادی، موضوعات انتخابی در اقتصاد اسلامی، آیات الاحکام اقتصادی، فقه الاقتصاد، بانکداری اسلامی، اقتصاد اسلامی، موضوعات انتخابی در فلسفه اقتصادی	<p>• درس تخصصی (کارشناسی، الزامی): ۱۱۵ واحد</p> <p>• درس تخصصی (کارشناسی، اختیاری): ۶۱ واحد (از مجموع ۶۱ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی، دانشجو باید تعداد ۶ واحد را انتخاب کند).</p> <p>• درس تخصصی معارف اسلامی (کارشناسی ارشد، الزامی): ۱۲ واحد</p> <p>• درس تخصصی (کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۹ واحد</p> <p>• درس تخصصی (کارشناسی ارشد، اختیاری): ۵۴ واحد (از مجموع ۵۴ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی ارشد، دانشجو باید ۶ واحد را انتخاب کند).</p>	تخصصی (اقتصاد)
زبان خارجی (انگلیسی و عربی)	۴۵ واحد	

جدول شماره ۳. مشخصات رشته معارف اسلامی و علوم سیاسی

حوزه مطالعاتی و نوع واحدها	تعداد تقریبی واحدهای ارائه شده	منتخبی از عناوین دروس
عمومی، معارف و علوم اسلامی	۷۰ واحد	منطق، فلسفه اسلامی، اندیشه اسلامی، سیره و تاریخ تحلیلی معصومین، کلیات تمدن اسلامی، علوم انسانی - اسلامی، تدبیر و تفسیر قرآن، فقه، و اصول فقه
تخصصی (علوم سیاسی)	<ul style="list-style-type: none"> ۷ دروس تخصصی (کارشناسی، الزامی): ۸۲ واحد ۷ دروس تخصصی (کارشناسی، اختیاری): ۶۴ واحد (از مجموع ۶۱ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی، دانشجویان باید تعداد ۶ واحد را انتخاب کنند). ۷ دروس تخصصی (کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۳ واحد ۷ دروس تخصصی (کارشناسی ارشد، اختیاری): ۴۴ واحد (از مجموع ۴۴ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی ارشد، دانشجویان باید ۸ واحد را انتخاب کنند). 	حقوق بین الملل اسلامی، حقوق اساسی تطبیقی، اسلام و حقوق بین الملل، اندیشه های سیاسی در ایران و جهان اسلام، نظریه های مختلف در روابط بین الملل، نظریه های جدید در علم سیاست، سمینار انقلاب اسلامی و بازتاب آن بر مسائل استراتژیک منطقه و جهان، نظام سیاسی دولت در اسلام
زبان خارجی (انگلیسی و عربی)	۴۵ واحد	

جدول شماره ۴. مشخصات رشته معارف اسلامی و حقوق

حوزه مطالعاتی و نوع واحدها	تعداد تقریبی واحدهای ارائه شده	منتخبی از عناوین دروس
عمومی، معارف و علوم اسلامی	۷۰ واحد	منطق، فلسفه اسلامی، اندیشه اسلامی، سیره و تاریخ تحلیلی معصومین، کلیات تمدن اسلامی، علوم انسانی - اسلامی، تدبیر و تفسیر قرآن، فقه، و اصول فقه
تخصصی (حقوق)	<ul style="list-style-type: none"> دروس تخصصی (کارشناسی، الزامی): ۱۲۰ واحد (دروس متون حقوق به زبان خارجی (۱) و (۲) به تشخیص دانشکده می توانند بیش از ۲ ساعت در هفته و در بیش از یک نیم سال تدریس شوند، ولی در هر حال، هر کدام ۲ واحد محسوب خواهند شد). دروس تخصصی (کارشناسی، اختیاری): ۲۷ واحد (از مجموع ۲۷ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی، دانشجویان باید تعداد ۶ واحد را انتخاب کنند). دروس تخصصی (گرایش جزا، کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۷ واحد دروس تخصصی (گرایش جزا، کارشناسی ارشد، اختیاری): ۲۲ واحد (از مجموع ۲۲ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی، دانشجویان باید تعداد ۸ واحد را انتخاب کنند). دروس تخصصی (گرایش خصوصی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۵ واحد دروس تخصصی (گرایش خصوصی، کارشناسی ارشد، اختیاری): ۱۹ واحد دروس تخصصی (گرایش عمومی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۳۴ واحد دروس تخصصی (گرایش عمومی، کارشناسی ارشد، اختیاری): ۴۰ واحد (از مجموع ۴۰ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی ارشد، دانشجویان باید دست کم ۶ واحد را انتخاب کنند). 	فلسفه حقوق، حقوق اسلامی تطبیقی، حقوق جزای اختصاصی تطبیقی، حقوق بشر در اسلام، آیین دادرسی مدنی، حقوق سازمان های بین المللی، حقوق مدنی، آیات الاحکام - حقوق جزای عمومی، قواعد فقه
زبان خارجی (انگلیسی و عربی)	۴۵ واحد	

فصلنامه علمی-پژوهشی

۶۲

دوره دوم
شماره ۲
بهار ۱۳۸۹

جدول شماره ۵. مشخصات رشته معارف اسلامی و مدیریت

حوزه مطالعاتی و نوع واحدها	تعداد تقریبی واحدهای ارائه شده	منتخبی از عناوین دروس
عمومی، معارف و علوم اسلامی	۷۰ واحد	منطق، فلسفه اسلامی، اندیشه اسلامی، سیره و تاریخ تحلیلی معصومین، کلیات تمدن اسلامی، علوم انسانی - اسلامی، تدبیر و تفسیر قرآن، فقه، و اصول فقه
تخصصی (مدیریت)	<ul style="list-style-type: none"> • درس تخصصی (مشترک بین گرایش‌ها، کارشناسی، الزامی): ۶۶ واحد • درس تخصصی (بازرگانی، کارشناسی، الزامی): ۲۰ واحد • درس تخصصی (صنعتی، کارشناسی، الزامی): ۲۰ واحد • درس تخصصی (مالی، کارشناسی، الزامی): ۲۰ واحد • درس تخصصی (دولتی، کارشناسی، الزامی): ۲۰ واحد • درس تخصصی (بازرگانی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۲ واحد • درس تخصصی (صنعتی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۲ واحد • درس تخصصی (مالی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۲ واحد • درس تخصصی (دولتی، کارشناسی ارشد، الزامی): ۲۲ واحد • درس تخصصی (مشترک بین گرایش‌های بازرگانی، صنعتی و مالی؛ کارشناسی ارشد، اختیاری): ۱۲ واحد (از مجموع ۱۲ واحد اختیاری در مقطع کارشناسی ارشد، دانشجوی باید دست کم ۶ واحد را به تشخیص گروه، انتخاب کند). • درس تخصصی (دولتی، کارشناسی ارشد، اختیاری): ۱۲ واحد (دانشجو موظف است از میان دو جدول دروس انتخابی، یکی از این جداول را به تعداد ۶ واحد، انتخاب کند). 	اسلام و اداره امور عمومی، اسلام و توسعه، آینده پژوهی و استراتژی توسعه، کاربرد تئوری تصمیم‌گیری در مدیریت، نظریه‌ها و مدل‌های سیاست‌گذاری عمومی، تئوری‌های مدیریت پیشرفته، اسلام، جوامع اسلامی و جهانی شدن، بازاریابی بین‌المللی، اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن
زبان خارجی (انگلیسی و عربی)	۴۵ واحد	

فصلنامه علمی-پژوهشی

۶۳

نوسآوری در مطالعات میان‌رشته‌ای ...

منابع

- افتخاری، ا. (۱۳۸۷)، *ارزش و دانش: مقدمه‌ای بر دانشگاه اسلامی*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
- افتخاری، ا. (۱۳۸۹)، *مصاحبه اختصاصی با نگارنده*، تهران: دانشگاه امام صادق(ع)
- امام خمینی (۱۳۶۰)، *صحیفه نور*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، جلد ۱۴.
- بیانیه رسالت دانشگاه امام صادق(ع)، برگرفته از سایت رسمی دانشگاه امام صادق(ع)، تاریخ برداشت: <http://www.isu.ac.ir/Farsi/BRD.htm> ۱۳۸۹/۳/۲
- حائری، ع. (۱۳۷۳)، *نخستین رویارویی‌های اندیشه‌گران ایرانی با دو رویه تمدن بورژوازی غرب*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مهدوی کنی، م. (۱۳۸۰)، *بیست گفتار*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- مهدوی کنی، م. (۱۳۸۵)، *بیست و دو گفتار*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
- همایون، م. (۱۳۸۹)، *مصاحبه اختصاصی با نگارنده*، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- Burns, M. (2009), OSU Backing Interdisciplinary Research Groups, Retrieved on 12/3/2010 from: <http://www.christianitytoday.com/ct/2006/december/21.61.html>
- Duderstadt, J. (2000), *A University for the 21st Century*, Michigan: MU Press.
- Nasr, S. H. (1989), *Knowledge and the Sacred*, New York: State University of New York Press.
- Nasr, S. H. (2003), *Islam, Religion, History, and Civilization*, New York: HarperCollins Publishers Inc.
- Klein, J. T. (1999), *Mapping Interdisciplinary Studies: The Academy in Transition Series*, Washington D. C.: Association of American Colleges & Universities.
- Klein, J. T. & William H. N. (1996). "Advancing Interdisciplinary Studies", In J. G. Gaff J. L. Ratcliff (Eds.), *Handbook of the Undergraduate Curriculum: A Comprehensive Guide to Purposes, Structures, Practices, and Change*, pp. 393-415, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Ratcliff, J. L. (1997), "Quality and Coherence in General Education", In J. G. Gaff J. L. Ratcliff (Eds.), *Handbook of the Undergraduate Curriculum: A Comprehensive Guide to Purposes, Structures, Practices, and Change*, pp. 141-169), San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Sommerville, J. (2006), *The Decline of the Secular University*, Oxford: Oxford University Press.
- <http://www.isu.ac.ir/Farsi/Thesis/Theology/Theology01.htm>
- <http://www.isu.ac.ir/Farsi/Thesis/Law/Law01.htm>
- <http://www.isu.ac.ir/Farsi/Thesis/Pol/Political01.htm>
- <http://www.isu.ac.ir/Farsi/Thesis/Mgt/Management01.htm>
- <http://www.isu.ac.ir/Farsi/Thesis/Cc/CultureCommunications01.htm>

ISU Website, Retrieved on 18/04/2010 from: <http://www.isu.ac.ir/Farsi/Thesis/Eco/Economic01.htm>

Carter, S. (1996), When $75 \times = 75$, Retrieved on 12/3/2010 from: <http://triangle.bizjournals.com/columbus/stories/2009/10/12/daily29.html>

فصلنامه علمی-پژوهشی

۶۵

نواوری در مطالعات
میان‌رشته‌ای ...